

.....

LÉDERER PÁL

Mit érdekelne engem a tudomány maga?

Szeretném rögtön világossá tenni, hogy nem Csepeli Gy. és Wessely A. tanulmányához¹ óhajtok, lelkesítő vagy fenntartásokat hangoztató, de mindenképpen elkésett reflexiót fűzni, s mégcsak az írásuk körül kibontakozott s ugyanazon számban megjelent tanulságos vitából sem óhajtok bölcs tanulságokat levonni. Róbert Péterrel² és Hadas Miklóssal³ e kontextustól függetlenül van vitám. Mindketten *számomra* elfogadhatatlan — csak azért, mert elfogadni *nem kívánt* — "gondolatokat", illetve "reflexiókat" fejtenek ki szociológiáról és szociológusról (s mindezek lehetséges "alakváltozatairól").

A két tanulmány egymástól természetesen független művészként olvasandó, s nemcsak azért, mert más-más megközelítésből reflektálnak tárgyukra — tehát másról "beszélnek" —, hanem azért is, mert a szerzők ízléspreferenciái közel sem azonosak. Ennek ellenére a két írást nem is oly nehezen kihüvelyezhető rokonság köti egymáshoz. Ezért merem megkockáztatni azt a kevésbé ildomos eljárást, hogy nem külön-külön foglalkozom velük, hanem — bár természetesen mindenütt világossá teszem, hogy kitől idézek éppen — egyikből a másikba átjárva, egyiket a másikra reflektálok s próbálok kifejtetni belőlük, ahogyan egymásra rímelnek, azt a közös forrásból táplálkozó koherens szemléletet, ame-

lyet opponálok. Rövidre fogva: úgy tűnik, mindkét szerző számára axióma, hogy a szociológia *tudomány* (ebből triviálisan következik, hogy lehet "tudományosan" művelni); mindkettőjüknek meggyőződése, hogy a szociológiát sokan "tudománytalanul" művelik, azonban egyikük sem vállalkozik kimondani: akkor az nem is szociológia! S hogy a magam álláspontját is összefoglaljam: már az se nagyon érdekel, vajon "tudomány"-e a szociológia (vigyázzunk, ez nem azt jelenti, mintha azt gondolnám, hogy büntetlenül szabad számárságokat fecsegni), a sokféle szociológia közül pedig — jóllehet olyik hozzám közelebb áll, másuk idegenebb — egyiket nem tartom "tudományosabbnak" a másiknál.

Elfogadhatatlan, mert elfogadni *nem kívánt* — írtam fentebb s nem véletlenül. Róbert Péter például finoman jelzi, nincs ínyére az a vitahelyzet, amelyben egyes szerzők "egyszerűen *hisznek* valamiben" — amivel (s ebben neki igaza van) "csak a *kétkedés* állítható szembe"⁴. Ellenérzésének oka az, hogy "(N)em lehet ez így igazi vita, s ráadásul a szkeptikus szerepe sosem olyan megnyerő, mint a bizakodóé."⁵ Tekintsünk most el, persze, attól a közhelytől, hogy *egy bizonyos ponton túl* minden tudományos álláspont *hit* kérdése, s még inkább attól a keservesen felismert evidenciától, hogy a társadalomtudományokban, jelesül a szociológiában, nagyon hamar elérkezünk mindnyájan ehhez a ponthoz. *Hivttá* folytatni nehéz — s gyakorta nemtetsző — dolog. De nem könnyebb s nem tetszetősebb az a vita sem, amely attól tűnik "igazi" vitának, hogy hitelveink hitbéli mivoltát elhallgatva azt a látszatot keltjük, éppenséggel nem hitek, meggyőződések, ízlés-preferenciák, hanem *objektív tudományos tények* felett csapunk össze.

Márpedig Róbert Péter is, Hadas Miklós is ezt teszik. S túlságosan is szakmabéliek, hogy a Marx-idézettel menthetném őket: "nem tudják...". Dehogynem tudják! És *ezt* kifogásolom.

"Nem szereiné — írja Róbert — belemenni abba a vitába, hogy az ASR vagy az AJS által képviselt szociológia mit ér. Személy szerint jobb véleménnyel vagyok az ott megjelenő írásokról, de úgy gondolom, ez ma igazából *attitűd* lehet. A szociológia hosszú távú fejlődése dönti majd el"⁶... etc., etc. Vele szemben, én, például — ha ez bárkit érdekel — zömükben csapni valónak tartom a fentnevezett (s hasonló) rövík és zsrnálok írásait, s — ám minősüljön nyögleségnek — még azt a fáradságot sem veszem magamnak, hogy *igazamról* (?) *itt* bárkit meggyőzni próbáljak. (A jövő majd úgyis eldönti!) Így, természetesen, nem is az a szándékom, hogy Róbert Pétert kizökentsem hitéből. Ha nem osztozom is a másikkal hitében, tiszteletben kívánnám azt tartani, s a szabad "vallásgyakorlás" híve vagyok. De ha — így van is, s bár nekem sincs ínyemre ez a vita (s magam is tudom, hogy a szkeptikus szerepe nem megnyerő), azt azért szeretném világossá tenni, hogy mindkét szerző érvelése — kimondatlanul, ám annál nagyobb súllyal — a maguk *credójára* épül. Márpedig ha szakmai érvek súlyát lehet is összevetni, krédóké nem. Azok egyforma súlyúak. Ne vegyék hát részemről szerénytelenségnek, ha azt állítom, az enyém ugyanannyit ér (vagy nem ér), mint az övék.

"Az igazi, tétre menő kérdés valóban az, mit tud, mire képes a közép-európai szociológia."⁷ Hát nem! — mondom én. Az igazi kérdés — ha már tudományról vitatkozunk — a következő: mit tud, mire képes a szociológia? Így, minden geográfiai megszorítás nélkül! S csak ha explicitté tettük erre a kérdésre a magunk válaszát, kerülhet sor méltányosan arra, hogy regionális szociológiákat egymással összemérjünk. Itt azonban csak csalóka *petitio principii* kelt bennünk olyan érzést, hogy adva van a "nyugati" (egyszerűsítsünk: amerikai) szociológia, mely, még ha nem tökéletes is (s melyik tudomány lenne az?), *de tud és képes*,

s van a közép-európai (egyszerűsítsünk: magyar), amely, ki tudja — Róbert kérdését, megvallom, "költőinek" érzem —, megüti-e ezt a szintet; amelynek bizonyítania illik, hogy ő sem alábbvaló. Félreértés ne essék, nem az "egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak" (jogos, vagy provincializmus diktálta, egyre meggy) gőgje kifogásoltatja velem e szemléletet. S mégcsak nem is az, hogy jobb helyeken a bizonyítás kötelezettsége a vádlót terheli. Hanem az, hogy az a bizonyos "amerikai" szociológia korántsem monolit. Ezt persze Róbert sem gondolja; amikor regionális szociológiákról beszél, igazából — durva leegyszerűsítéssel — két különböző szociológiai "iskolát" állít szembe (a terminus oly elnagyolt és pontatlan, hogy feltétlenül szükségessé teszi az idézőjelek használatát), amelyek közül az egyik kétségtelenül az amerikai (és amerikanizált) terepen, a másik mifelénk (akik még csak amerikanizálódóban vagyunk — vagy szeretnénk lenni) gyakoribb. Persze a "művelt Nyugatot" fordítani szembe Közép-Európával, jóval meggyőzőbben vezet a kívánt hatásra (hja, a tények magukért beszélnek!), mint ha szociológiai iskolák, irányzatok között a személyes értékválasztást explicitté téve kell a voksot letenni. Hogy Ámerikában is akadnak megátalkodottak, akik nem borulnak le megrendülten minden egyes ASR- vagy AJS-cikk előtt? Hogy akad, aki szerint "a szociológia mint szaktudomány kialakulása rossz dolog volt"⁸? Hogy akad, aki szerint a jelek "az amerikai szociológiában eddig meglehetősen példátlan dolgot sejtettek: a változatosság és az elméleti pluralizmus normális állapotként való elfogadását"⁹? Jobb e zavarbaejtő dolgokat nem feszegetni.

Róbert Péter a *versenyképességet* választja kulcsfogalomul, megengedve, hogy "csúsztat". Azt gondolom, valóban azt teszi. A "verseny" sokféle értéktartalommal viselő fogalmáról mintha azt hinné: azért *érték-mérő*, mert *objektív mérce*. Ebben segítségére siet sok hétköznapi frázis, hisz hányszor hallottuk — vagy mondtuk magunk is —, a *sport* versenyen bezzeg nem a politikai hovatartozás, az ismeretség, származás stb., — egyedül a *teljesítmény* számít, amit a stopperóra, a méterrúd, a mérleg objektív egyértelműséggel fejez ki. Sajnos még a sporton belül sem mindig és mindenhol érvényes ez az ideális állapot, a sporton kívül pedig végképp nem. Vagyis úgy gondolom, *döntés* — s hozzá, szabad döntés! — és *értékválasztás* kérdése, kivel és miben versenyez az ember (a szakember), s a versenyképesség (netán a győzelem) megítélése is sokféle lehet.

Róbert Péter döntött is. Habár nagyvonalúan — érzésem szerint igazán csak udvariasságból — koncedálja, hogy "mindkét »stratégia« mellett hozhatók fel érvek (...) releváns, problémaérzékeny szociológiai teljesítményhez mindkét módon el lehet jutni"¹⁰, úgy vélem, félreérthetetlen, hogy fontosnak tartja a versenyben való részvételt, amint félreérthetetlen az is, melyik "stratégia" nyújt, szerinte, egyedül esélyt a versenyben való helytállásra. E véleményéhez — mint saját tevékenységét orientáló magánvéleményhez — természetesen joga is van, s még csak azt sem mondom, hogy szempontjait ne tartanám tiszteltben. Egyetérteni azonban nem feltétlenül értek egyet velük, s kifogásolom, hogy azokat "objektív" érvényűvé tágítja. Ahogyan megfogalmazza s polárisan szembeállítja a szociológia lehetséges "viselkedés-alternatíváit", igencsak sugallja, melyik versenyképes, melyik nem, melyik értékesebb tehát, melyik értéktelenebb.

*

Most azonban ugorjunk egyet, s lássuk, mit gondol Hadas Miklós a szociológia tudományáról. Engedtessek meg gondolatmenetének logikáját időlegesen zárójelbe tennem, s

.....

a végkövetkeztetéssel kezdenem. "(T)örvényszerűen kialakul azon tudósok csoportja, akik szakmai autonómiájukat a diszciplína immanens logikájának engedelmességgel kívánják megteremteni, illetve fönntartani. Ők a *szaktudósok*, akik exkluzivitásra törekednek, s a tudományos igazság önértékébe vetett hittel az értékmentes professzionalizmus szakmai ideológiája alapján tevékenykednek. Ugyanakkor törvényszerűen létrejön a szociológusoknak azon csoportja is, amelynek tevékenységét — pro vagy kontra — a politikai erőter logikája határozza meg. Ők az úgynevezett »állami« vagy »ellenzéki« szociológusok"¹¹. (A tudományészerűsítők harmadikként felsorolt csoportja elemzésünk szempontjából érdektelen.)

Figyeljünk az árulkodó szóhasználatra. Hadas szerint kialakul tehát azon tudósok csoportja, akik szaktudósok. Én ezt ugyan nem egészen értem, s próbálom, logikus komplementerülként, elképzelni azon tudósok csoportját, akik nem szaktudósok. (Hanem mi a csudák? Netán általános tudósok? Kis polihistorok? Vagy ellenkezőleg, valami udvariasan elhallgatott értékítélet nyomán a "nem szaktudós" tudóson azt az embertársunkat kell érteni, aki tudományos területen tevékenykedik ugyan, ámde képességei — bár így-úgy kinevezték "tudósnak" — szerényebbek annál, hogysem *kiérdemelhetné* a tudós nevet?) Hadas azonban nem a tudósoknak valamely más csoportjával folytatja az inventárt. Hirtelen kifejezést vált, s a szociológusokról kezd beszélni, azoknak is azon csoportjáról, akik, akármilyen előjelet biggyesztünk is melléjük ("állami", "ellenzéki"), nem mások, mint — s én itt durvára váltom a szerző finom megfogalmazását — a politika rángatta bábfigurák, nem pedig tudósok.

Róberttel szemben Hadas látszólag nem implicit, elhallgatott hitelvekre támaszkodik. Nem felelőtlenül minősíti "törvényszerűnek" e csoportok kialakulásának folyamatát. Tétel a következő: "Ha egy tudomány létét kétféle logika határozza meg, természetesnek tekinthető, ha művelői igazodnak ezen elvekhez."¹² A tételhez pedig, túl egy terjedelmi okokból kényszerűen sommás tudománytörténeti okfejtésen, amelynek "magyarázó ereje" azonban számomra még pontatlanságtól függetlenül is kevésbé világos (s amelyről ezért ne is essék szó), a következő gondolatmenettel jut el. "A szociológia (...) léte jelentősen függ a mindenkori politikai erőteről. Ez részben azért van így, mert a kutatási problémák többnyire a társadalmi problémákból nőnek ki."¹³ Így tehát a tudósok kétféle, egyrészt "hatalmi-politikai", másrészt "immanens tudományos logika alapján szerveződő erőterben"¹⁴ élnek.

Hadas gondolatmenete bizonyos fokig persze nyilvánvalóan igaz. Véleményem szerint azonban a lényegyet szem elől téveszti. Megkockáztatva, hogy tévedek, hadd próbáljam értelmezni azt az állítását, hogy a kutatási problémák *többnyire a társadalmi problémákból* nőnek ki. Többnyire — tehát nem mindig. Az azonban — a szociológia tárgyából következően — nehezen lenne vitatható, hogy *mindig a társadalmi jelenségekből* nőnek ki. "Társadalmi jelenség" és "társadalmi probléma" illetően elkülönböződését csak úgy érthetem, hogy Hadas társadalmi problémán a többé-kevésbé akut, politikai feszültségeket is kiváltó jelenségeket érti, ebből a feszültségből eredezteti a politikai erőter (durván szólva: a mindenkori hatalom) szociológiát befolyásoló szerepét. (A magyar — vagy közép-európai — szociológia ismeretében e vélekedés nem is meglepő, s önmagában nem is jogosulatlan.)

A szociológia *differentia specificáját* azonban ennél többen látom. Egy természettudományi állítás elsősorban szaktudományi kérdés. Nemcsak abban az értelemben,

.....
egy anticipált retrospekció — tehát a *teoretikus elemzés* — minősít annak. Kissé suta, bár korántsem ismeretlen szembeállítás ez elméletnek és gyakorlatnak, ennyiben ne is foglalkozzunk különösebben vele. Engem inkább az érdekelne: ha már elemelkedtünk a nem releváns aktualitásoktól, illetve az aktualitások nem releváns megfogalmazásától, melyek lesznek a csak itthonilag releváns értelemben, s melyek a nemzetközileg is releváns értelemben megfogalmazott kérdéseink?

"A »módszertani és statisztikai bűvészkedés« elutasítása önmagában nem érdem, a politikai és társadalomkritikai deklarációk nem elégségesek egy nemzetközi diskurzusban"²² — figyelmeztet Róbert. Köszönöm a figyelmeztetést. (Nem feddés volt valójában?) Kár, hogy sértő ízt érzek benne. Miért? Elsőre azt vágnám rá: lehet, hogy nem érdem, de kötelesség. Személyes véleményem szerint a szociológus igenis merje Adyt idézni — "Én nem bűvészek, de mindennek jöttem" —, de ha ez túl fellengzősen hangzik, beszéljünk egyszerűen civil szakmai tisztességről. A bűvészkedés elutasítása igenis érdem. Aztán lassan ráébredek, hogy a mondat lényegi "üzenete" más. Róbert nem a módszertani és statisztikai bűvészkedés, hanem "bűvészkedés" elutasításáról beszél (sajnálom, nem tekintem véletlennek az idézőjelek használatát), s ezzel bizonyítás nélkül előlegzi meg, hogy a "nálam versenyképesebb" nyugati szociológiában vélhetőleg nincs bűvészkedés; azt, amit én, az outsider — aki még a rutinokat és sémákat sem vagyok képes profi szinten elsajátítani²³ — úgy mond "bűvészkedésnek" tartok, a jámbor atyafi értetlensége, tudatlansága okán tartom annak. Ami pedig azt illeti, hogy a politikai és társadalomkritikai deklarációk nem elégségesek egy — *ah!* — nemzetközi diskurzusban, hát nemcsak ott nem elégségesek — a magyar szociológia honi diskurzusában sem azok. Ám az sem elégséges, ha a nem ARS- vagy AJS-stílusban készült szociológiai műveket lazán, érveinket mellőzve, "deklarációkká" fokozzuk le.

*

Végezetül még valamit, "tudományos neokolonializmus"²⁴ kapcsán. *Mea culpa*, nem tudok ráhangolódni ez érzékenyen rezgő hírre. Nem vallom még "az értékmentes professzionalizmus szakmai ideológiáját" sem²⁵ (mely, Hadas szerint, úgy tűnik, nélkülözhetetlen rekvizituma a *szaktudósságnak*, de legalább bevallja magáról, hogy ideológia); még kevésbé tudok mit kezdeni a "megismerés »öncélú« vágyá"-val — amely szerintem mégcsak nem is szinonimája az "értékmentesség"-nek, viszont zavaróan sugallja az "önzetlenség" hátsó gondolatát. Semmi kivetni valót nem találok hát a szociológus kutató személyes érdek-motiváltságaiban. Legyenek azonban explicitek, és legyen explicit, hogy személyesek. Ha ugyanis a maganfajta, "amerikanizálás"-ellenes pasas berzenkedne az ellen, hogy — mint az olajat — a szociológiai tudás "alapanyagát" kiviszik az országból, s kint dolgozzák fel, azaz, ízlésem szerint: rosszul — azt még érteném. Ha azonban valaki *egyszerre* hisz a tudomány nemzetköziségében (enélkül a versenyképesség fogalma értelmetlen lenne) s abban, hogy az amerikanizált szociológia versenyképesebb, az mért nem örül annak, vagy mért nem annak örül, hogy így vagy úgy, de megszületnek a nagy eredmények (s mire véljem azt a "cinikus" megjegyzést, hogy "lehet, hogy némelyik még jó is lesz közülük"²⁷).

Mint korábban már mondtam, nincs kifogásom, tudományos diskurzusban sem, az *explicitté* tett hitek megvallása ellen. Hadd kölcsönözzem hát ide egy már nem élő kor- és

pályatárs számomra példaértékű mondatait. "(F)öl kellett ismernem: a nemzetközi társadalomtudományi élet szűk szakmai klubokból áll (...) Aki egy ilyen klubba (...) bekéredz-kedik, előbb-utóbb taggá ütük, párizsi, chicagói és manilai olvasókra (összesen kétszázra) számíthat, meghívhatják egy-két konferenciára, aztán egy amerikai egyetemre — óh, az amerikai egyetemek! —, s végre lakást vehet Újpalotán. Aztán másutt, ha idősödik. Egyáltalán nem érdekeltek a párizsi, chicagói stb. csokornyakkendős vagy kockás inges olvasók, hát nem lettem tudós. Nem izgattak az alig valamit mondó, összesen kétszáz ember számára érthető állítások, melyeket bizonyítani illik, (...) bizonyíthatónak kell mutatkoznuk. Sosem írtam aztán bizonyított vagy bizonyítható gondolatokat, csak hihe-tőket. Amire lehetőség senki nem mondja, hogy *nem igaz*."²⁸

Róbert Péternek legyen szabadsága optimistán bizakodni abban, hogy "a dicséret jelzője a kompetitív"²⁹. Hadas Miklósnak legyen szabadsága azt gondolni, hogy a szociológia közéleti jelentősége a szociológus közéleti jelentőségével azonos ("Jó [...] odamondogatni, beolvasni, leleplezni, konfrontálódni, és kis győzelmeink tudatában hősként létezni"³⁰), s ez ellentmond az elmélet megújítása igényének. Nekem legyen szabadságom "nem-tudós-nak" lenni. Arról pedig, hogy a szociológia mely változatai tudományosak, melyek nem, érveket kifejtve vitatkozzunk egymással. Vannak — vagy legalábbis lehetnek — kognitív esélyei.

Jegyzetek

1. Csepeli György — Wessely Anna: A közép-európai szociológia kognitív esélye. *Replika*, 1992/1—2
2. Róbert Péter: A közép-európai szociológia változatai és a versenyképesség (Gondolatok Csepeli György és Wessely Anna írása ürügyén). *Replika*, 1992/1—2
3. Hadas Miklós: Pegazus és Rosinante (Töredékes reflexiók Csepeli György és Wessely Anna írása kapcsán). *Replika*, 1992/1—2
4. Róbert, 9. old.
5. Róbert, uo.
6. Róbert, 12. old
7. Róbert, 9. old.
8. A. L. Stinchcombe: A szociológia mint szaktudomány kialakulása. *Szociológiai Figyelő*, 1985/2. 5. old.
9. N. Wiley: A jelenlegi interregnum az amerikai szociológiában. *Szociológiai Figyelő*, 1989/4. 64. old.
10. Róbert, 10. old.
11. Hadas, 29. old.
12. Hadas, uo.
13. Hadas, 27. old.
14. Hadas, uo.
15. Pár száz évet visszamenve az időben ez az állítás már nem feltétlenül igaz.
16. Hadas, 27. old.
17. Sterk Péter, in Kerekasztalbeszélgetés a magyar közvéleménykutatásról. *Replika*, 1992/1—2, 95. old.
18. Hadas, 27. old
19. Hadas, uo.
20. Róbert, 10 old.
21. Róbert, uo.
22. Róbert, 12—13. old.
23. Róbert, 12. old.
24. Róbert, 11. old.
25. Hadas, 29. old.
26. Róbert, 13. old.
27. Róbert, 11—12. old.
28. Vági Gábor: Töredék. In Vági Gábor: *Magunk, uraim. Település, tanács, önkormányzat*. Gondolat, 1991. 16. old.
29. Róbert, 14. old.
30. Hadas, 30. old.